IQRO JURNALI / 2023
GUVOHNOMA № 060680

E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

TURLI TIZIMLI TILLARDA EVFEMIZMLARNING MULOQOT JARAYONIDAGI O‘RNI

Dushatova Shohsanam Baxtiyor qizi

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchi

e-mail: sh.dushatova@pf.fdu.uz

Annotation

Hozirgi kunda odamlar doimo qulay, yumshoq va muloyim muloqot qilishning turli usullarini izlaydilar. Buning natijasi o‘laroq, kundalik so‘zlashuv tiliga kiritilgan “kuchli lingvistik vositalar” "evfemizm" deb ataladi. Ushbu kundalik hayotda tez-tez ishlatiladigan evfemizmlar tilning muhim qismini ko'rsatishi orqali har bir tilda muhim rol o'ynaydi. Evfemizm tushunchasini to‘liq anglab yetmaguncha, bunday voqeliklarni tushuntirishni yoki tekshirish imkonsiz. Shu sababdan, evfemizmlar bugungi kunda ko‘plab lingvist olimlar tomonidan o‘rganilmoqda.

Kalit so’zlar

Tilshunoslik, filologiya, qarash , nazar, lingvistika.

Tilshunoslikda evfemizmlar turli nuqtai nazar va qarashlarga ko‘ra ta’riflanadi. Bu "qattiqroq yoki haqoratli so‘zning o‘rniga nisbatan qulay yoki kamroq yoqimsiz so‘z birikmalarning ifoda etishdan iborat bo'lgan nutq shaklidir. [4: 210] Shuningdek evfemizm bu “nomaqbul yoki haqoratli so'z yoki ibora o'rnida ishlatiladigan so'z yoki ibora”. Hozirgi kunda evfemizm kundalik voqelikning har qanday jihatini ifodalash uchun ham qo'llaniladi: biznes dunyosi, ommaviy axborot vositalari va h.k. Ya’ni taboo so‘zlar deyilganda, tabu insoniyat jamiyatining shakllanishi davrida individual xulq-atvorni jamoa manfaatlariga bo‘ysundirish istagi bilan bog‘liq holda paydo bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Tabu tartibga solgan klan jamiyatida inson hayotining muhim jihatlari, birinchi navbatda, ekzogamiya nikohi normalariga rioya qilish (masalan, urug‘ ichidagi jinsiy aloqalarni taqiqlash). Jamiyat rivojlanib borgani sari tabularning bir qismi odat tusiga kirgan huquqiy me’yorlarga aylanib, ularning aksariyati ta’qiq sifatida dinga kiritilib, uning buzilishi gunoh sanalgan. Hatto hozirgi davrda ham tabuning ba'zi ko'rinishlarini topish mumkin. Tilshunoslikda ma’lum so‘z, ibora yoki otlardan foydalanishni taqiqlash tabu hisoblanadi.[1:318]

Shunga qaramay, ushbu zamonaviy davrda lug'at, vizual tasvirlar va ommaga yetkaziladigan mavzulardan foydalanish sezilarli darajada kamaydi. Televideniye, radio va ommaviy axborot vositalarining boshqa shakllari endi tsenzura emas, hatto ular ommaga taqdim etish uchun mo‘ljallangan materiallar ham. Boshqa so'zlar bilan aytganda, ular ommaga yetkazmoqchi bo‘lgan ma’lumotlar biroz qattiq yoki tabu bo'lsa ham to'g'ridan-to'g'ri aytadilar yoki ko'rsatadilar. Natijada, oldin qo‘pol hisoblangan so‘zlar bugungi kunda tilimiz xulq-atvorining umumiy qismiga aylangan ko'plab mavzular mavjud. So'nggi bir necha yillar ichida tilshunoslik munosabatlari qanday liberallashganini ommaviy axborot vositalarining "odobsizlik" (ya’ni tabu va qo‘pol so‘zlar)dan foydalanishidan yaxshiroq ko'rsatadigan hech narsa yo'q.

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

Evfemizmning juda ko‘p turlari mavjud (birikma, hosila, qorishma, qisqartma, onomatopiya, qora sleng, qofiyaviy sleng, fonetik almashtirish, qisqartma, chetdan o‘zlashgan so‘zlar, xususiylashtirish, ishora, metafora, metonimiya, orttirma) bo‘lishiga qaramay, ijtimoiy yoki jamoat muhitida evfemizmdan foydalanish hali ham juda past. Ular faqat qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan tabu so‘zining darajasi juda yuqori bo‘lganda yoki yetarlicha muloyim emas deb o'ylagan so'z uchun evfemizmdan fordalanishadi. Boshqacha qilib aytganda, evfemizmdan foydalanish maksimal darajada emas, deb aytish mumkin.[3:16]

Shuning uchun, evfemizm kundalik suhbatni yaxshi yoki hech qanday ziddiyatsiz olib borish vazifasini bajaradigan vositaga o'xshaydi. Nutqida evfemizmni ishlatadigan odamlar yaxshi nutq qobiliyatiga ega bo'lishi kerak, chunki ular biror narsa yoki biron bir ma'lumotni aytishdan oldin odamlarning his-tuyg'ulari va dunyoqarashi haqida o'ylashlari kerak, bu kimgadir yoki boshqalarning his-tuyg'ulariga zarar etkazishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, evfemizm asosan taqiqlangan mavzuni muhokama qilishda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan odobsiz so'zlardan qochish uchun ishlatiladi, shuningdek, aloqa muammosiz va ziddiyatsiz davom etishi uchun ishlatiladi va bu harakat ko'pincha ongsiz ravishda bajariladi. Kundalik hayotda, odatda kundalik suhbatda foydalaniladigan evfemizmga quyidagi iborani misol qilib keltirishimiz mumkin. Masalan: Sizni tepangiz biroz yupqalashyapti. Ya’ni bu yerda to‘g‘ridan- to‘g‘ri kal bo’lib qolyapsiz degan iborani o‘rniga yengilroq, kamroq xafa qiladigan ibora qo‘llanilmoqda. Bu ham bo‘lsa, albatta, suhbatdoshni ranjitib qo‘ymaslikni, ziddiyat yuzaga kelmasligini maqsad qiladi.

Boshqa misollarga qaraydigan bo‘lsak, evfemizmlarni nafaqat og‘zaki nutqda balki badiiy asarlarda ham uchratish mumkin. Misol uchun, O'tkir Hoshimovni “Ikki eshik orashi” romanidan quyidagi parchani olishimiz mumkin: “Nonni uzyapmanu nuqul Kimsan bilan gaplashaman. Mana, bolam, hammasi taomildagidek bulyapti. Voy, bola-ya, ko‘paygur-a! Ko‘nglingda-ku shu niyat bor ekan, ketayotganingda bir og‘iz aytmaysanmi? “Shunaqa, shunaqa, oyi, meni *ko‘nglim Robiyada*”, demaysanmi? Allaqachon boshini bog‘lab qo‘ymaymizmi? Robiyayam qiziq. Begon emas-ku! “Oyijon, Kimsan akam bilan ahdu paymonimiz bor”, desa-ku, olam guliston! [5:201-202]. Yuqoridagi misolga qaraydigan bo‘lsak, sevmoq so‘zini o‘rniga ko‘ngli bo‘lmoq, unashtirish yoki uylantirish so‘zi o‘rniga esa boshini bog‘lab qo‘yish iborasi qo‘llanilganligini ko‘rishimiz mumkin. Bunda milliy mintalitetimizdan kelib chiqqan holda, kattalarga ya’ni ota-onaga farzandni birovni yoqtirib qolganini sevaman deb aytish biroz uyatli vaziyat hisoblanadi. Shuning uchun uni biroz yumshatib falonchida ko‘nglim bor yoki falonchiga ko‘ngil qo‘yganman degan iboralardan foydalanish o‘rinliroq hisoblanadi. Hattoki bu vaziyatni so‘zlar bilan emas, harakat bilan ko‘rsatish turlari ham mavjud. Masalan, yuqoridagiga yaqin holat ya’ni kimgadir uylanishni istasa, buni to‘g‘ridan- to‘g‘ri aytish noqulay hisoblanganligi uchun oldinlari ota-onasini kalishiga sabzi solish udumi bore di. Bu mana shu farzandni uylanish niyati bor ekanligini ota-onaga yetkazish usuli hisoblangan. O‘zbek mintalitetidan farqli o‘laroq bunday mavzuda ota-ona va kattalar bilan gaplashish, boshqa millatlarda, masalan, rus va ingliz millatlarida tabu hisoblanmaydi. Ular bemalol bu mavzuda ochiq suhbat olib bora oladilar. Demak xulosa qilib aytish mumkinki, evfemizmlar deyarli barcha tillarda mavjud bo‘lishiga qaramay, ularni qamrab olgan mavzusi va ko‘lami turli tillarda turlichadir.

Shunga qaramay turli tillarga xos umumiy evfemizmlar ham bo’lishi mumkim. Misol uchun, o‘lim mavzusi mana shunday umumiy tabular qatoriga kiradi. Quyida yana yuqorida qayd etilgan

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

O'tkir Hoshimovni “Ikki eshik orashi” romanidan parcha keltiramiz: “Kasal bo‘lgan kunimning uchinchi xaftalari shekilli... Peshinda oyim eshikdan quti o‘chib kirib keldi.

– Quda xolang *omonatini topshiribdi*, – dedi yig‘lamsirab. - Kelinim bechoraga jabr bo‘ldi.”[6:243]

Bu misoldan ko‘rishimiz mumkinki, o‘lim tabu so‘zining o‘rniga yozuvchi omonatini topshirdi iborasini qo‘llamoqda. Bunday so‘zlar bazan ongli va bazan ongsiz ravishda qo‘llaniladi. Evfemizmlar haqida bilmaydigan insonlar ham avtomatik ravishda muloqot jarayonida ulardan foydalanishadi. Chunki, bu har qanday tilda so‘zlashuvchi insonlarni milliy ongida allaqachon namoyon bo‘lgan va insonlar ongiga singib ulgurgan bo‘ladi. Bunday evfemik iboralar boshqa tillarda ham uchraydi. Misol uchun ingliz tilida die (o‘lmoq) so‘zi o‘rniga kick the bucket, pass away, slip away, at rest, called back to God, joined their ancestors, passed beyond the veil kabilarni keltirish mumkin. [9]

O‘lim evfemizmlari kimningdir o‘limi haqidagi xabarni yumshatishda foydali bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, ba’zi bir tartibsizliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ingliz tilini yangi bilgan kishi “ular o‘ldi” deb aytishning son-sanoqsiz usullarini o‘rganishi kerak va hatto mahalliy ingliz tilida so‘zlashuvchilarda ham turli shevalarga xos iboralardan chalkashlik yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun ham bunday so‘zlarning ma’nosi va tarixini o‘rganish talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dushatova, S. (2022). LINGUISTIC AND SOCIAL ORIGINATION OF TABOOS. Science and innovation, 1(B6), 318-321.
2. Dushatova, S. (2022). EVFEMIZM TUSHUNCHASI TAHLILI. YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS, 1(3), 159-163.
3. Good Sumbayak Sitopu Lingga, Rahmadsyah Rangkuti. (2021) THE ANALYSIS EUPHEMISM MEANING IN DIFFERENT GENRE TEXTS. p16.
4. Simpson, J.A. and Weiner, E.S.C. (eds) (1989) The Oxford English Dictionary. Second Edition. XI. Oxford: Oxford University Press. p210
5. O'tkir Hoshimov. “Ikki eshik orashi”. 201-202-bet
6. O'tkir Hoshimov. “Ikki eshik orashi”. 243-bet
7. qizi Dushatova, S. B., & qizi Patiydinova, D. S. (2023). THE ROLE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN HUMAN'S LIFE. ILM FAN TARAQQIYOTIDA ZAMONAVIY METODLARNING QO'LLANILISHI, 2(29), 78-80.
8. qizi Dushatova, S. B., & qizi Qayumjonova, N. B. (2023). THE ROLE OF LINGUISTIC TOOLS IN THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH IN A FOREIGN LANGUAGE. GOLDEN BRAIN, 1(2), 70-73.
9. Mirzayeva, G., & Turdaliyeva, S. (2023). BADIIY MATNLARDAGI REALIYALARNING OZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, *2*(9), 142-146.
10. Mirzayeva, G. (2023). BADIIY MATNLARDAGI LINGVOKULTUR VOSITALARNING OZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, *2*(13), 44-47.

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

11. Soxibovna, M. G. (2022). Important features of linguocultureme in study of national and cultural words. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, *11*(08), 9-13.
12. Mirzayeva, G. S. (2022). MILLIY VA MADANIY KOLORITINI IFODALASHDA REALIYANING ENG MUHIM HUSUSIYATLARI. *Journal of Integrated Education and Research*, *1*(7), 61-65.
13. Soxibovna, M. G. (2023). Problems of Translation of Cultural Specific Terms and Realias Existing in the Uzbek Language. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, *2*(5), 333-337.
14. https://www.babbel.com/en/magazine/death-euphemisms.

WORDLY
KNOWLEDGE